Manahsambodhanam

మనఃసమ్బోధనమ్

Document Information

Text title : Manahsambodhanam

File name : manaHsambodhanam.itx

Category : misc

Location : doc_z_misc_general

Author : Krishnananda Saraswati

Proofread by : Rajesh Thyagarajan

Description/comments : Minor works of Shri Krishnananda Saraswati

Latest update : November 6, 2025

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

November 6, 2025

sanskritdocuments.org

మనఃసమ్బోధనమ్

వామార్ధేన ప్రణయకుపితం దక్షిణేనానునేతుం
సాన్త్వానత్యఞ్జలిషు ఘటతే యత్పరం భావభేదైః ।
భావాశ్లేషప్రమదసుభగమ్భావుకం భావుకం తత్
భూయాద్వన్ద్వం భువనపితరౌ భూయసే శ్రేయసే నః ॥ ౧॥

తతస్తత ఇతి పరిశ్రమ్య కిం ఖిద్యసే త్వం
లబ్ధాలబ్ధైరసులభసుఖైరర్థకామైరనర్థైః ।
విశ్రామ్యేత క్షణమపి సఖే ఖేదసంశాన్తయే తే
వక్ష్యామ్యేకం గలితనిఖిలాపాయమేషోఽస్మ్యపాయమ్ ॥ ౨॥

పశ్యేదానీమఖిలజగతీమన్తకస్యాన్తరస్థా-
మాశాభఙ్గం పరిమృశ భృశం భూయసాప్యుద్యమేన ।
లబ్ధేనాపి స్మర పరిణతౌ భోగవైరస్యమన్తః
స్వేనైవ త్వం శమసుఖరసం జ్ఞాస్యసే శాన్తవాహి ॥ ౩॥

ఆయాసేనాకలయ కియతా తారకాధిష్ణ్యమాప్య
పశ్యస్యాసామపి చ పతనం త్వం మధూకావపాతమ్ ।
కాలేనేదం కిల కవలితం జీర్యతి బ్రాహ్మమణ్డం
విస్రమ్భస్తే వపుషి క ఇవాయం పయోబుద్బుదే వా ॥ ౪॥

ఏకద్వా న వనిపతయః కాలసాద్భూతభావా
న ద్విత్రాస్తే హృదయసుహృదో నామమాత్రావశేషాః ।
షట్సప్తా న ప్రతిభయమహావ్యాపదస్తేనుభూతాః
సప్తాష్టానప్యనుదినమిదం చిన్తయాన్తర్నిమేషాన్ ॥ ౫॥

నిర్వాణాయ స్మరహరపదం సంస్మర ప్రాణవృత్త్యై
చేతశ్చిన్తాం చిరమనుగతాముచ్చకైరుజ్జహాహి ।
శాలూరస్య ప్రకటతమసో యోఽపి పాషాణగర్భే
ధత్తే వృత్తిం స కిమిహ న తే కల్పయిష్యత్యధీశః ॥ ౬॥

హన్తాశ్రాన్తం భవమరుపథేఽలభ్యవిశ్రాన్తిభూమా-
వామానుష్యాద సుఖబహులాదా చ సత్యాదవీచేః ।
యాతాయాతశ్రమమనుభవన్ యాతనా యాతయామం
సర్వో లోకః కిమితి న మనో దృశ్యతే తే కదాపి ॥ ౭॥

ఆరమ్భాస్తే కతి న విఫలా నిష్ఠితౌ భూతపూర్వాః
సంరమ్భేణ ద్రవిణమరువాః సానుతర్షం పిపాసోః ।
ప్రత్యాశాయా విరమ విషయోల్లాపనాయా న యావత్
ప్రత్యాసీదత్యపి జడమనః సర్వకృన్తః కృతాన్తః ॥ ౮॥

యావత్తృష్ణా భవతి విషయే యత్తదేవేహ దుఃఖం
లబ్ధే తస్మిన్నుపరమతి సా యత్క్షణం తత్సుఖం తే ।
తాముత్పత్తిం హృదయ నిపుణం రున్ధి నిత్యం సుఖాప్త్యై
పఙ్కాలేపం పరమనుకలం క్షాలనే మా యతిష్ఠాః ॥ ౯॥

దుఃఖం జన్తోరుపనమతి యన్నిష్ప్రతీకారభోగం
తత్ప్రత్యక్షం తవ చ నియతం నన్వనాయస్యతోఽపి ।
తత్సామాన్యం విషయజసుఖే పశ్యతావశ్యభావ్యం
శాన్తేనాన్తర్హృదయ భవతా మత్ప్రియం కుర్వతా వా ॥ ౧౦॥

స్వచ్ఛన్దేన ప్రణయవిషయే మాక్షతన్త్రం యథేద
బాహ్యాబాహ్యం కలయసి పదం దేహలీదీపభఙ్గ్యా ।
బాహ్యాభ్యన్తస్సుఖతులనయా తత్ర మధ్యస్థవృత్త్యా
బైరస్యం త్వం విషయజసుఖే వేత్స్యసి స్వాత్మనైవ ॥ ౧౧॥

స్వాధోన్మాథిన్యుపవదతి యత్తత్ప్రతీకారనిష్ఠా-
మాతిష్ఠేయా హృదయ దురితాయాససాహఞ్చిరాయ ।
తస్యైతస్మిన్వపుషి సకలానర్థహేతౌ కథం తే
సర్వోత్సాహప్రతికృత పదే సర్వథైవానుబన్ధః ॥ ౧౨॥

ఏతత్కార్యం కృతమిదమయం కార్యశేషో మమేతి
వ్యాసఙ్గేన స్మరసి హృదయ శ్రేయసో న ప్రమాదాత్ ।
కిం కర్తాసి ప్రియమవిదతి హ్యస్తనం శ్వస్తనం వా
దిష్టాదిష్టేన్ద్రియమతివధే జన్మని త్వం తిరశ్చామ్ ॥ ౧౩॥

శ్వోభావి శ్వః కుశలమితి మా లాలసాదర్శదృశ్యై-

రాశామోద్రైరఫలయ తృషామానుషం సానుషఙ్గమ్ ।
ఈదృక్షేమక్షమమిహ కదా భావి తే జన్మ చేతః
శ్రేయోమార్గానభిముఖమహం త్వానుయాతో హతోఽస్మి ॥ ౧౪॥

జన్మావశ్యం తవ శివపదధ్యానహీనస్య యస్మిన్
భోక్తాసే త్వం హృదయ వివశం దుర్దశామేకమేవ ।
తామేవాస్మిన్ననుభవ తపోభావితామీశవృత్త్యా
భావావత్తం పరశివపదం లప్స్యసే తావతైవ ॥ ౧౫॥

రాగస్యన్దాహితమధురిమా మానసార్ధస్త్వయాక్షో
జీర్ణోపానత్వగివ చ శునా లౌల్యలాలారసార్ద్రా ।
స్వాదుఙ్కారం స్వరసవిరసో భుజ్యతే రజ్యతైవ
స్వామప్రాజ్ఞం క ఇవ మహతే మానుణీయేత లోకః ॥ ౧౬॥

ప్రాసాదాగ్రం ప్రమదవనికా పద్మినీ కేలిశైలః
సోఽహం సంరాడితి కిమయథాఫల్గుసఙ్కల్పనేన ।
సర్వేశోఽస్మీత్యవితథమయే చిత్త సఙ్కల్పయేథాః
పాథః ప్రాయం పిబతి మనసా కః పయః పాతుకామః ॥ ౧౭॥

అక్షైరర్థానుపహరదివ స్వేన సఙ్కల్పితాన్వా
మాముల్లోభం హృదయ సమమస్కారమభ్యశ్నుషే తాన్ ।
మోఘాత్మార్థో ముహురనువిదన్నేవ తే నిష్ఠితోఽహం
గ్రాసం గ్రాసం పరమభిలషన్నశ్నతో వా విడాలమ్ ॥ ౧౮॥

సఙ్ఖ్యాతీతం గతరుజమపి స్యాత్పరాయుః సహస్రం
సమ్పద్యేరన్ సరసిరుహభూసమ్పదోఽతీత సఙ్ఖ్యాః ।
సమ్పర్యాప్తం కిము హృదయ తే లుబ్ధలోలుభ్యమానం
యత్త్వం మోహం ప్రతిపదమయే గాహసే పఙ్కసిన్ధుమ్ ॥ ౧౯॥

తత్తాదృక్షప్రథితమహిమశ్రీజుషామప్యమీషాం
లోకేశానామపి శతమఖహ్లాదవైరోచనీనామ్ ।
ద్రాగజ్ఞాతాయతిగతిదశామాపదం పశ్యతోపి
ప్రత్యాశాయామనుచితమిహాహైతుకం కౌతుకం తే ॥ ౨౦॥

ఆయుర్వాయుప్లవనవివలత్పల్లవాగ్రోద బిన్దుః
సమ్పత్తిశ్వ ప్రతికలగలత్కుణ్డికావారిపూరః ।

సజ్జీయన్తే తదపి నృపతేరన్తరద్వారవేద్యాం
పశ్యోన్మోహం హృదయ కుజనా దుర్ధనారాధనాయ ॥ ౨౦॥

పశ్యన్తోఽపి ప్రతిపదభవామాపదం సమ్పదుత్థాం
పుత్రక్షేత్రప్రణమనిచయవ్యాధయస్సాధయామః ।
నానారూపైరభినయపదైర్దైన్యైన నానట్యమానాః
కుర్మస్తస్మై వయమిహ నమశ్చేతసే నిర్ఘృణాయ ॥ ౨౧॥

నిద్రాతన్ద్రీక్లమపరిభవప్రాభృతప్రత్యవేక్షా-
నిర్వేలక్ష్యే విషమవిషయక్ష్వేలనైకాన్తలక్ష్యే ।
యాతాయాతశ్రమఫలగతివ్యగ్రవిగ్రశ్వశీలే
సాసౌ సాసౌ భవతి సతి కా యా మనఃక్షేమకాఙ్క్షా ॥ ౨౩॥

అద్యాశేఽపి శ్వగతిగమినస్తే దరిద్రాణవృత్తేః
చేతశ్చిన్తాహృతకణభుజః క్వాధిరాజ్యం తదైన్ద్రమ్ ।
నిత్యాతఙ్కప్రకటమహితోత్థానదుః స్థాసికానా-
మిన్ద్రాదీనామథ యది పదం లబ్ధమప్యస్తి కిం తే ॥ ౨౪॥

యేభ్యో నామ స్పృహయసి మనఃసారసమ్పత్తివిద్యా -
వీర్యైశ్వర్యాద్యతిశయగుణైరాత్మనా తైర్బుభూషు ।
తావానుస్మరసి న కథామాత్రశేషానశేషాన్
యైషామీషామియమపి కథా లుప్యతే కల్పవేగాత్ ॥ ౨౫॥

తాన్యస్థీని క్షతజమపి తత్తాని మాంసాని సా త్వక్
తేఽమీ కేశాః పృథగితి మనో యాని బీభత్ససే త్వమ్ ।
అన్తర్బాహ్యాశుచిధనగడుగ్రన్థిలాం సాలభఞ్జీం
యన్త్రాలోలామభిలషసి యామఙ్గనా కామినీతి ॥ ౨౬॥

శిల్పం కల్పక్షయవినిమయప్రత్యయప్రత్యవేయం
ప్రాదుష్కుర్వన్త్యసుఖసుఖయోశ్చిత్తనృత్యస్య విద్యాః ।
కామాదీనామఫలనటనాడమ్బరాలమ్బయష్టి-
స్తస్యా ముష్టిన్ధయనయకలాకౌశలం తత్త్వవిద్యా ॥ ౨౭॥

హిత్వా విద్యామయమయమహన్తన్మమేతి గ్రహం త్వం
మోహాదీనాం పదమధిశిరో న్యస్య వామం రిపూణామ్ ।
ఆకిఞ్చన్యామృతరసపిబః శాన్తిసౌభాగ్యలక్ష్మీ

శ్రేయః సౌధే రమయ హృదయానన్దసన్దోహదోగ్ధ్రీమ్ ॥ ౨౮॥

అవధినియతకాలగ్రస్తవిధ్యణ్డగర్వే విషయవివశవృత్తిం నన్దతి స్వేన లోకః ।
కుపితకపికపోలోదుమ్బరాన్తఃప్రమాద్యన్మశకకులదశా సా చిత్త తే చిన్తనీయా ॥ ౨౯॥

కిమిహ బహుభిరుక్తైః స్యాదిదం మే న తత్స్యాదితి విషమవిమోహాపోహమహోపపత్త్యా ।
అపరిమితమయత్నప్రాప్యమాబాధహీనం శమసుఖమనుభోక్తుం యుఙ్క్ష్వ నిఃశ్రేయసాయ ॥
౩౦॥

ఇతి పరమమృతం యచ్చిత్తసమ్బోధనాఖ్యం
రసయతి రసనీయం సారనిఃసారవిజ్ఞైః ।
విషమవిషయవాఞ్ఛామాశు నిర్ధూయ శుద్ధ్యా
స నియతముపశామ్యన్నతి నిర్వాణయోగమ్ ॥ ౩౧॥

శ్రీరామభద్రయోగీన్ద్రచరణామ్బుజరేణునా ।

ఇతి కృష్ణానన్దేన మునినా మనఃసమ్బోధనం కృతమ్ ॥

The text is an appeal to the mind to study its activities past and present and desist from building castles in the air.

Here and there attempts are made to analyse the mind and its nature. What is it called the mind? Every one knows it; in fact nobody knows it. Every one knows it and none knows it is a contradiction. It implies two kinds of knowledge and two types of objects with reference to the knowledge. One is known and the other is known as unknown. The mind is known as unknown. Every thing in the world is known either as known or as unknown. The method of splitting of atom, or a luminary, the light of which has not yet reached the earth may perhaps be not known to one but, at the same time both of them are known as unknown. So also is of knowledge.
sarvaM vastu j nAtatayA aj nAtatayA vA sAkShichaitanyasya viShayaH .
సర్వం వస్తు జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయః ।
Says Prakāśātmayati in his Pancapādikā Vivaraṇam. In case of the mind this seems to be true.

No physicist has ever made an attempt to find its size, colour, odour or taste. His scales have not been used to weigh it. No laboratory has made an experiment at it. Equally true it is that no chemist has ever used his test tubes in finding the properties of the mind. Is it

divisible or not? Is it of atomic size? Is it simple or complex? Could it be seen, smelt, or felt? These questions have not been posed before him. No Sergeon's instrument seems to have ever penetrated the mind. Perhaps mind does not come under his domain. Scientists are not worried about it or more correctly it has baffled their attempts.

It is the Yogi or a Philosopher who did make fruitful attempts to study the mind. According to him the mind is a complex, subtle, invisible and the essence of the Bhutas ükshmas. It consists of sixteen parts or rather aspects. They are desire, determination, doubt, faith, fortitude, shame, fear, and understanding. షోడశకలం హి సోమ్య మనః.

మన్త్ర 3 [I.v.3]
త్రీణ్యాత్మనేఽకురుతేతి మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేఽకురుతాన్యత్రమనా
అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషమితి మనసా హ్యేవ పశ్యతి
మనసా శ◌ృణోతి । కామః సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా
ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవ । తస్మాదపి
పృష్ఠత ఉపస్పృష్టో మనసా విజానాతి । యః కశ్చ శబ్దో వాగేవ
సైషా హ్యన్తమాయత్తైషా హి న । ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమానోఽన
ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవైతన్మయో వా అయమాత్మా వాఙ్మయో మనోమయః
ప్రాణమయః ॥ 3॥

-Chandogyōpanishad. -Bṛhadaranyakōpanishad.

It is తైజస and elastic.
తైజసమన్తఃకరణం పరిణమతి – Vedantaparibhasha.
Nothing could excel it in quickness and few could compare. Its rapidity is myriad times greater than that of light. It has no barrier. It flies high up in the sky, it dives into the deep. Like the soft wax of a smith, it retains the impressions of several decades. It is fickle, explosive and full of potentialities. చఞ్చలం హి మనః కృష్ణ ప్రమాథి బలవద్దృఢమ్ says the Gita. In the evolution of the mind the five subtle Bhutas have their share and functions.

In Vivekachūdāmaṇi there is an analysis of the mind.
న హ్యస్త్యవిద్యా మనసోఽతిరిక్తా
మనో హ్యవిద్యా భవబన్ధహేతుః ।
తస్మిన్వినష్టే సకలం వినష్టం
విజృమ్భితేఽస్మిన్సకలం విజృమ్భతే ॥ ౧౬౯॥

This aspect of the mind is elaborately broughtout in this work. The Author compares the mind to a cat sitting on a kitchen-wall with freedom on one side and captivity and bitter enjoyment on the other. It is this mind that makes the god. man and its absence the Man-God!

It is a delightful piece-work exhibiting dalliance of poesy with its music and harmory coupled with graceful style. Thoughts and words fight for supremacy over one another. There is a ceremony about the poetry and profusion..

Proofread by Rajesh Thyagarajan

Manahsambodhanam

pdf was typeset on November 6, 2025

Please send corrections to *sanskrit@cheerful.com*